

PETRAS SKARGA

Seimo pamokslai

*Kvietimas atgailauti
Lenkijos Karalystės ir
Lietuvos Didžiosios
Kunigaikštystės
piliečiams*

*Lietuvių literatūros
ir tautosakos institutas*

VILNIUS 2014

UDK 252.6(438)

Sk-13

Projektą pagal
„Nacionalinę lituanistikos
plėtros 2009–2015 metų
programą“ finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
Projekto finansavimo sutartis
Nr. LIT-8-23

Recenzentai:
doc. dr. MINTAUTAS ČIURINSKAS
doc. dr. RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-
STUKIENĖ

Sudarė ir *Kvietimą atgailauti*
iš lenkų kalbos vertė
VIKTORIJA VAITKEVIČIŪTĖ

Seimo pamokslus iš lenkų kalbos
vertė ir komentarus parašė
EUGENIJA ULČINAITĖ

Įvadinius straipsnius parašė
JŪRATĖ KIAUPIENĖ,
EUGENIJA ULČINAITĖ

© VIKTORIJA VAITKEVIČIŪTĖ,
sudarymas, vertimas iš lenkų
kalbos, 2014
© EUGENIJA ULČINAITĖ,
straipsnis, vertimas iš lenkų
kalbos, 2014
© JŪRATĖ KIAUPIENĖ,
straipsnis, 2014
© ALFONSAS ŽVILIUS,
apipavidalinimas, 2014
© Lietuvių literatūros ir
tautosakos institutas, 2014

ISSN 2351-7417

ISBN 978-609-425-140-5

Petro Skargos *Seimo pamokslai* ir Abiejų Tautų Respublikos bajorų politinės kultūros kraštovaizdis

Šioje publikacijoje skelbiamus pirmojo Vilniaus universiteto rektoriaus jėzuito Petro Skargos *Seimo pamokslus* (*Kazania sejmowe*) tyrinėtojai priskiria politinio pamokslo žanrui¹. 1597 m. paskelbtų pamokslų turinys, autoriaus teikiamos interpretacijos neatskiriami nuo epochos politinės kultūros. Tačiau Lietuvoje *Seimo pamokslų* autorius iki šiol buvo pažįstamas visų pirma kaip jėzuitų švietimo sistemos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje organizatorius bei pirmasis Vilniaus universiteto rektorius². Jo įnašas į XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios politinės minties raidą nėra tapęs specialių studijų objektu³. Ši aplinkybė ir paskatino Skargos tekstų publikacijos lietuvių kalba sumanytojus ir rengėjus įvesdinti skaitytojus į Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdančiojo bajorų luomo viešojo politinio gyvenimo pasaulį. Petro Skargos gyvenamo laikotarpio Abiejų Tautų Respublikos politinės kultūros kraštovaizdžio įvairovės pagrindinių bruožų apibūdinimui ir skirtas šis įžanginis tekstas.

Europoje Jėzuitų ordinas 1534 m. buvo įkurtas kovoti su Reformacija ir erezijomis. Ingė Lukšaitė pabrėžia, kad realybėje Ordino

- 1 Plačiau žr. šiame leidinyje skelbiamą straipsnį: Eugenija Ulčinaitė, „Petro Skargos *Seimo pamokslai*: retorikos ir didaktikos dermė“, p. 9–21.
- 2 Plačiau: Paulius Rabikauskas, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002; *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai*. Kolektyvinė monografija, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 113–172; *Lietuvos istorija*, t. V: Jūratė Kiaupienė, Ingė Lukšaitė, *Veržli Naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588 metais*, Vilnius: Baltos lankos, p. 375–391. Ten pat nurodyta ir kita problemos literatūra.
- 3 Jėzuitų politinės minties kontekste Petro Skargos tekstai nagrinėjami: Romanas Plečkaitis, *Lietuvos filosofijos istorija*, t. 1: *Viduramžiai – Renesansas – Naujieji amžiai*, Vilnius, 2004, p. 485–505.

24 veikla buvo kur kas platesnė, neapsiribojanti vien kova su naujų krikščioniškų tikėjimų plėtra. XVI amžiuje – audringoje diskusijų, Bažnyčių prisitaikymo prie kintančios visuomenės, prie bręstančių ankstyvųjų Naujųjų laikų poreikių epochoje – Jėzuitų ordinas gebėjo į laiko iššūkius reaguoti pozityviai, prisitaikyti prie Vidurio Rytų Europos kultūrų, savo veikloje numatyti tinkamą strategiją ir taktiką tikslui pasiekti⁴. Ordino nuostatai draudė jėzuitams tiesiogiai kištis į politiką, daryti įtaką politiniams valstybės lygio sprendimams, teoretizavimą valstybės tema derėjo atskirti nuo politinės konkretybės, apriboti siekį dalyvauti politikoje. Nepaisant to, politiškai motyvuoti Ordino nariai sugebėdavo apeiti draudimus ir buvo aktyvūs ankstyvųjų Naujųjų laikų politinės kultūros puoselėtojai ir kūrėjai. Jėzuitams atsiverdavo galimybės įsiterpti į politinio gyvenimo erdvę tada, kai jie būdavo pakviečiami į karaliaus dvarą. Žymūs Vilniaus universiteto filosofijos ir teologijos profesoriai buvo karaliaus dvaro išpažinčių klausytojais, pamokslininkais, kariuomenės kapelionais, auklėtojais⁵. Petro Skargos, tapusio karaliaus dvaro žmogumi, seimo pamokslininku, dalyvavimas Abiejų Tautų Respublikos viešajame politiniame gyvenime tai patvirtina.

Skarga 1569 m. Romoje įstojo į Jėzuitų ordiną; ten, atlikęs trumpą noviciatą, studijavo teologiją. 1571 m. Ordino pasiūstas jis atvyko dirbti į Pultusko kolegiją Lenkijoje, eiti pamokslininko ir mokytojo pareigų. Tai buvo laikas, kai Abiejų Tautų Respublikoje išsimokslinę intelektualai, ir katalikai, ir protestantai, diskutavo, kokia yra dvasininkų vieta visuomenėje, valstybėje, politikoje. Diskusijos apie Valstybę, jos valdymą, visuomenės dalyvavimo Valstybės pertvarkos procesuose projektai – neatskiriama ankstyvųjų Naujųjų laikų politinės kultūros dalis. Šios daugiasluoksnės diskusijos greta teologinių svarstymų greitai įgijo vis daugiau politinio skambesio, susirūpinimo Valstybe ir jos likimu. Aktyvūs politinių debatų dalyviai buvo ir vienuolių jėzuitų ordino nariai, nors, kaip nurodo Romanas Plečkaitis, visiškai suformuluotos valstybės teorijos ir politinės programos Jė-

⁴ Lietuvos istorija, t. V, p. 388.

⁵ Romanas Plečkaitis, Lietuvos filosofijos istorija, t. I, p. 485.

zuitų ordinas neturėjo, turėjo tik bendrą valstybės viziją, kurią buvo galima aiškinti nevienodai⁶.

Abiejų Tautų Respublikos viešajame gyvenime Skarga greitai tapo ryškia, nors nevienareikšmiškai vertinama figūra. Lenkijoje, po kelerių metų ir Lietuvoje, jis ne tik išvystė plačią pastoracinę, religinę poleminę veiklą, dirbo jėzuitų švietimo sistemos kūrimo darbus, bet taip pat aktyviai įsitraukė ir į visuomeninį politinį valstybės gyvenimą, tapo nuolatiniu Abiejų Tautų Respublikos seimo darbo stebėtoju ir dalyviu, artimu valdovams Steponui Batorui ir Zigmantui Vazai žmogumi, užmezgė ryšius su Lenkijos ir Lietuvos politikais.

Skarga gerai pažinojo Naujųjų amžių pradžioje Europoje išryškėjusias bendrąsias valstybės raidos tendencijas, svarstymus, kokia turėtų būti valstybė, kaip geriausia ją valdyti, kokie santykiai sieja valdovą su tauta, ar luominės atstovaujamosios institucijos privalo kontroliuoti monarcho valdžią, kas yra suverenitetas ir kam priklauso suvereno teisės, kas yra tironija ir ar galima jai priešintis⁷. Ankstyvųjų Naujųjų laikų Europoje vieno visoms šalims priimtino Valstybės raidos modelio nebuvo. Vieni valdovai (pvz., Prancūzijos, Ispanijos) siekė sutelkti kuo daugiau valdžios, apriboti luomų teises dalyvauti valstybės valdyme, sukurti kontroliuojamą, lojalų administracijos aparatą, susilpninti parlamentinių struktūrų galias. Kitur (pvz., Anglijoje) buvo pasirinktas monarcho bendradarbiavimo su luomams atstovaujančiomis institucijomis kelias. Lenkijos Karalystėje, vėliau ir Abiejų tautų Respublikoje, nusilpus monarcho valdžiai jo galias perėmė bajorija ir parlamentas.

1573 m., netrukus po 1569 m. Liublino unijos „krikštaitėvio“ ir pirmojo jos valdovo Žygimanto Augusto mirties 1572 m., Skarga buvo perkeltas į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę su užduotimi kurti jėzuitų kolegijas. Vilniuje būsimasis *Seimo pamokslų* autorius turėjo galimybę pažinti Lietuvos diduomenę ir jos politines nuostatas, požiūrį į Liublino uniją, stebėti Lietuvos bajoriją, suprasti, kas jungė, o kas skyrė ją nuo Lenkijos bajorijos politinės laikysenos.

⁶ *Ibid.*

⁷ Plačiau žr. Lietuvos istorija, t. 1, p. 38–46.

26 Vilniuje Skarga susipažino su kalvinisto, tikybos požiūriu oponento, su kuriuo aštriai diskutavo teologijos klausimais, Andriejaus Volano „Kreipimosi į Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės senatą“ tekstu, kuriame Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje gyvenęs ir dirbęs evangelikas reformatas, Radvilų politinės grupuotės atstovas, rašė apie 1569 m. sukurtos Valstybės ir visuomenės ydas, nagrinėjo monarcho valdžios ir laisvės santykio problemas⁸.

Teoriniu *Kreipimosi* pagrindu galima pavadinti Volano knygą *Apie politinę ir pilietinę laisvę*, rašytą 1571–1572 m., praėjus tik keleriems metams po unijos⁹. Ingė Lukšaitė pabrėžia, kad knygoje nuolat minima, kas bloga bendrojoje Lenkijos ir Lietuvos Respublikoje. Knygos adresatas buvo ne vienas. Tekste dažnai kritikuojami visuomenės reiškiniai, esantys „mūsų tautoje“, Respublikoje, aiškiai aptarami abiejų valstybių – Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – bendrieji sąrangos ir įstatymų (turinio) dalykai. Dalis pozityvių Volano siūlymų buvo taikomi jau bendros, poliublijinės, Respublikos politikams ir teisininkams bei bajoriškajai visuomenės daliai – įstatymų leidėjams seimuose. Volano knyga turėjo aiškų pilietinį impulsą – skaitančiai ir mąstančiai visuomenės daliai pateikti kriterijus, kaip reformuoti visuomenės sandarą ir ką perimti iš kaimynų patirties. Ir teoriniams apmąstymams, ir praktinei galvosenai

8 Andriejaus Volano tekstas lotynų kalba *Oratio ad Senatum Regni Poloniae Magnique Ducatus Lituaniae qua boni Principis in Republica constituendi modus ostenditur* ir jo vertimas į lietuvių kalbą „Kreipimasis į Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės senatą. Jame dėstoma, kokių būdu skirti gerą valdovą valstybėje“, vertė Marcelinas Ročka, paskelbtas: Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai*, sudarė Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 182–197.

9 Andrius Volanas, „Apie politinę arba pilietinę laisvę, knygelė, kurią tikrai verta perskaityti“, vertė Marcelinas Ročka, in: Idem, *Rinktiniai raštai*, p. 115–181. Ten pat skelbiami įvadiniai straipsniai: Marcelinas Ročka, „Andrius Volanas. Gyvenimas ir raštai“ (p. 6–26) ir Ingė Lukšaitė, „Andrius Volanas XVI–XVII a. Lietuvos visuomenės pertvarkos kryžkelėse“ (p. 27–48).

27 buvo pateiktos laisvės – savivalės, laisvės – vergovės sąvokų priešpriešos, santykis tarp piliečių laisvės ir įstatymų, aukščiausiosios valdžios galia ir ribos, luomų ir žmogaus teisės valstybėje¹⁰.

1573 m. kreipdamasis į Abiejų Tautų Respublikos senato narius, Volanas grįžta prie tų pačių problemų, vadina jas Valstybės „ligomis“, prašo senatorių pagalbos, nes „jeigu jūs kuo greičiau neištiesite šiai griūvančiai valstybei pagalbos rankos, ji dėl ją supančių didžiausių pavojų, jau matome, atsidurs visai netoli nuo visiškos pražūties“. Autoriaus manymu, Valstybei grėsmę kelia ne tik galingi, visada nedraugiški išorės priešai, pavojingų ligų yra esama ir viduje. Tokia labai pavojinga „liga“ jis vadina „nevaržomą, leidžiančią viską daryti laisvę, kurią palaikė praėjusio meto nebaudžiamumas ir tam tikras nuolaidžiaujantis valdovo abejingumas“. Rašo:

o kad visos tos gresiančios nelaimės būtų nukreiptos šalin ir kad valstybė išliktų sveika ir saugi, yra jūsų, garsingieji senatoriai, galioje, ir nereikia tikėtis jokio kito bendrosios būklės išsigelbėjimo, išskyrus tą, kurį jūs patys duosite. Juk tokį vaidmenį jums skyrė valstybė, tokias pareigas ji jums suteikė; taigi ne kitų pastangomis ir globa ji gali būti apginama, o jos gerovė išsaugota. Manau, nėra jokio veiksmingesnio vaisto visoms valstybės ligoms gydyti už tą, kad jums vieningai sutarus, protingai ir kruopščiai nusprendus, į mirusiojo vietą nedelsiant būtų išrinktas naujas valdovas. Sakau valdovas, o ne tironas...

perspėja, kad

pasimokę iš savo namų nelaimių, labai rūpestingai rinkite valdovą, kad žmonės galėtų į jį žiūrėti kaip į tokį, kuris savo nuožiūra tėvynei lėmė ne pražūtį, o gerovę. Juk galia laisvai rinkti gali būti sutepta apsileidimo ar nerūpestingumo ydos, jei valdyt valdžios vairą bus paskirtas tas, kuris dėl savo netikusio būdo arba menkų žinių, aiškiai matyti, tikrai sudaužys valstybės laivą.¹¹

10 Ingė Lukšaitė, „Andrius Volanas XVI–XVII a. Lietuvos visuomenės pertvarkos kryžkelėse“, p. 35–36.

11 Andrius Volanas, „Kreipimasis į Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės senatą...“, p. 189–191.

Praeis dvidešimt ketveri Abiejų Tautų Respublikos gyvavimo metai, ir katalikas jėzuitas Petras Skarga rašys apie šešias sunkias Valstybės „ligas“. Kreipdamasis į seimą, jis aiškins jas sukėlusias priežastis, siūlys „gydymo“ būdus. 1597 m. išspausdintų *Seimo pamokslų* autoriaus aštriausia kritika nukreipta į Tėvynę Karūną („Karūna“ Skarga vadina 1569 m. sukurtą sudėtinę Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybę), valdančioje bendruomenėje įsigalėjusias nežabotas laisves ir karaliaus valdžios galių silpnėjimą. Pagrindiniais kaltininkais vadina seimo Pasiuntinių rūmų narius – politiškai neišprususius pavietų bajorus, aiškina, kad

kai pasiuntinių ratas plėtėsi, buvo prieita prie to, kad dabar seime atsiranda kliūtys geriems sprendimams. Ir jeigu kas nors padeda tai Karalystei griūti, kaip patys dažnai tarp savęs kalbatės, tai tas pasiuntinių ratas labiausiai ją apvers ir pražudys. Pažiūrėkite,

retoriškai sušunka pamokslininkas,

iki kokių nedorybių ir beveik vaikiškų ir juokingų poelgių bei sumaišties prieita. Pasiuntinių rinkimas į seimus yra toks, kad turtingesni ir drąsesni daro, ką nori. Arba patys save išrenka ir beveik iki gyvos galvos tas pareigas pasisavina, arba iškelia tokius, kurie jų planams ir sumanymams tarnauja. O bajorai, dėl savo neišprusimo nesuprasdami, kas vyksta, leidžia tai daryti ir šauksmais tam pritaria.

Ir tęsia, konstatuodamas, kad

blogiausia tai, kad suteikia sau tokią didelę galią, kuri kenkia karaliui ir senatoriams, o girtiną ir žmonėms išganingą, kaip buvo sakyta, monarchiją keičia į demokratiją, kuri tarp visų valdymo formų yra blogiausia ir žalingiausia ir šioje tokioje didelėje Karalystėje netinkama (KS VI: „Apie monarchiją, arba ketvirtą Respublikos ligą, kuri kyla dėl karaliaus autoriteto ir valdžios silpnėjimo“).

Petras Skarga gerai pažinojo abiejų valstybių, Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, vidaus būklę bei problemas. *Seimo pamokslų* autorius dalyvaudavo seimuose, artimai bendravo su

valdovais Steponu Batoru ir Zigmantu Vaza bei politinio elito atstovais. Jo darbas organizuojant jėzuitų vidurinio ir aukštojo mokslo sistemą Abiejų Tautų Respublikoje taip pat buvo paskata viešai svarstyti Valstybės organizmo negalavimo priežastis, tikintis atkreipti akademinio jaunimo, būsimų seimelių ir seimų dalyvių, dėmesį į jas ir pasiūlyti valstybės ligų gydymo būdus. Daugiašakiai interesai, įgytas išsilavinimas, Europos intelektualinio ir politinio gyvenimo patirtys, geras Abiejų Tautų Respublikos politinio gyvenimo pažinimas buvo pagrindiniai šaltiniai, kurie suformavo Skargos požiūrį į Valstybę, jos valdymą ir valdančiojo bajorų luomo laikyseną monarchijos atžvilgiu, davė intelektualinius impulsus suformuluoti ir išdėstyti savo samprotavimus *Seimo pamoksluose*.

Seimo pamokslininko Abiejų Tautų Respublikos „ligų“ politinė diagnozė liudija, kad nuo Andriejaus Volano laikų nedaug kas pasikeitė į gera, o valstybės „ligos“ tik sustiprėjo, per pirmuosius naujos valstybės gyvavimo dešimtmečius valdančiajai politinei bendruomenei nepavyko išgydyti tikybinių oponentų, kalvinisto ir kataliko diagnozuotų, valstybės „ligų“. Šiuos du Lenkijos ir Lietuvos valstybinėje politinėje terpėje brendusius ir rašiusius ankstyvųjų Naujųjų laikų mąstytojus, evangeliką reformatą Volaną ir kataliką jėzuitą Skargą, skyrė skirtingų teologinių požiūrių į krikščionybę praraja, bet juos vienijo susirūpinimas Lenkijos ir Lietuvos valstybės likimu ir politinis įžvalgumas. Volanas, rašęs tuoj po Liublino unijos, dar tikėjo, kad jauna sudėtinė Lenkijos ir Lietuvos, dviejų politinių tautų valia sukurta, valstybė, išrinkus tinkamą monarchą, išspręs problemas ir sutvirtės. Skarga tapo liudytoju, kad to neįvyko, priešingai, valstybė vis giliau grimzdo į vidaus gyvenimo politinių problemų liūną.

Kodėl taip atsitiko? Kodėl Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovo Žygimanto Augusto ir jungtinio Liublino seimo 1569 m. liepos 1 d. akte įrašytieji žodžiai, kad „Lenkijos Karalystė ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė yra jau vienas neišskiriamas ir vienalytis kūnas, taip pat viena bendra, neišskiriama Respublika, kuri iš dviejų valstybių ir tautų susidarė ir susijungė į

30 vieną tautą“, neišsipildė¹² Pagrindinė priežastis slypėjo Lenkijos ir Lietuvos politinių tautų puoselėtuose vaizdiniuose, kokia bus naujoji valstybė. Lenkijos seimas, jo narius delegavusi pavietų bajorija įsivaizdavo kuriamą valstybę kaip Lenkijos Karūną, kurios inkorporuota dalimi, trečiaja provincija, greta Mažosios ir Didžiosios Lenkijos, taps Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Lietuvos politinė tauta įsivaizdavo būsimą valstybę kaip dviejų suverenių subjektų – Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – susijungimą į sudėtinę valstybę. Šie skirtingi požiūriai į Abiejų Tautų Respubliką istoriškai buvo užprogramuoti Lenkijos ir Lietuvos politinių kultūrų skirtumų, aiškiai matomų dar prieš 1569 m.

Tai liudija Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės unijų istorija. Visą XV amžių politinėse diskusijose, mėgindami išspręsti didžiausių prieštaravimų kėlusius teritorinius ginčus su Lietuva, Lenkijos politikai, nepaisydami to, kad Vytauto, Švitrigailos, Žygimanto Kęstutaičio ir Kazimiero Jogailaičio valdymo laikais unijos saitai su Lietuva buvo daugiau formalūs nei realūs, siekė išsaugoti unijų dokumentų tekstus, nedarant juose jokių pakeitimų, ir jais vadovautis. Lietuviai, priešingai, visokiais būdais stengėsi pašalinti iš unijų aktų tekstų, tarp kurių vienas svarbiausių buvo 1413 m. Horodlėje išduotas bendras valdovų Jogailos ir Vytauto aktas¹³, visus įrašus apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės inkorporaciją į Lenkijos Karalys-

12 Priedas: „Lietuvos valstybės atstovų pasirašyto Liublino unijos akto vertimas į lietuvių kalbą“, in: *Lietuvos istorija*, t. V, p. 635.

13 „Valdovų, Lenkijos karaliaus, Lietuvos aukščiausiojo kunigaikščio Vladislovo Jogailos ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Vytauto, akto“ tekstas lotynų, lenkų ir lietuvių kalbomis publikuotas: *1413 m. Horodlės aktai (dokumentai ir tyrinėjimai) / Akty Horodelskie z 1413 roku (dokumenty i studia)*, sudarė / pod redakcją: Jūratė Kiaupienė, Lidia Korczak, parengė / opracowali: Jūratė Kiaupienė, Lidia Korczak, Piotr Rabiej, Edmundas Rimša, Jan Wroniszewski, Vilnius / Kraków: LII leidykla, 2013, p. 37–53. Ten pat skelbiamas straipsnis, kuriame aptariamos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės ir teisinės kultūros problemos: Jūratė Kiaupienė, „1413 m. Horodlės dokumentų „gyvenimai“ / „Istnienie i funkcjonowanie dokumentów horodelskich z 1413 r.“, p. 255–280; 281–288; 289–318.

tę, aiškindami, kad jie neatitinka tikrovės ir buvo įrašyti valdovo valia 31 be Lietuvos valstybės politinės bendruomenės pritarimo.

Lietuvos politinės tautos pozicija nepasikeitė ir XVI a. pirmojoje pusėje. Lietuvos politinio elito valstybinę savimonę, požiūrį į valstybės būklę, raidos perspektyvas bei santykius su Lenkijos politikais gerai parodo iš aukštųjų valstybės pareigūnų sudarytos Valstybės (Ponų) tarybos narių kreipimasis į valdovą Žygimantą Senąjį su prašymu atkurti Lietuvos Karalystę¹⁴. Prašyme pažymima:

įsakė Jų Malonybės mūsų broliai, Jūsų Malonybės tarnai prigimtiniai, nuolankiai prašyti Jūsų Malonybę, kad Jūsų Malonybė teiktumėtės neleisti, kad lenkų ponai to norėtų ir Jų Malonybės, Jūsų Malonybės prigimtiniai tarnai, turėtų būti Lenkų Karūnos valdiniai. O labiausiai teiktumėtės Jūsų Malonybė tai drausti Jūsų Malonybės ainių vardan, nes visada geriau ir naudingiau bus Jūsų Malonybės palikuonims, jei ta Jūsų Malonybės tėvoninė valstybė bus su atskiru titulu ir teise, nepriklausoma nuo lenkų Karūnos. Jau dabar pravartu Jūsų Malonybės sūnui, kad Jų Malonybės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tarybos ponai savo noru ir mielai Jo Malonybę Jūsų Malonybės sūnų išsirinktų savo Ponu ir prisiektų Jo Malonybei, o to ponai lenkai, aiškus daiktas, ir iki šiol leisti nenori. O jeigu Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė būtų pasisavinta Karūnos, tada pradėti laimingo Jūsų Malonybės sūnaus išaukštinimo [kalbama apie Žygimanto Senojo sūnaus Žygimanto Augusto vainikavimą Lietuvos karaliumi] dar nebūtų galima. Todėl Jų Malonybės, Jūsų Malonybės taryba bei tarnai, mūsų broliai, nuolankiai prašo Jūsų Malonybę, kad Jūsų Malonybė teiktumėtės palankiai nuspręsti ir Jūsų Malonybės Lenkų Karūnos tarėjams įsakyti, kad jie tą karūną, kuri buvo pasiūsta Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei, gražintų jo Malonybei didžiajam kunigaikščiui, Jūsų Malonybės sūnui, kad Jo Malonybė, laimingai valdant Jūsų Malonybei, būtų karūnuotas. Nes, Maloningasis

14 Visas laiško tekstas lietuvių kalba publikuotas: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Ponų tarybos laiškas karaliui Žygimantui dėl Lietuvos Karalystės atkūrimo (1526)“, *Šešioliktojo amžiaus raštija*, (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 5), iš senosios gudų kalbos vertė ir komentarus parašė Albinas Jovaišas, Vilnius: LLI, 2000, p. 65–74.

Karaliau, jei ta Jūsų Malonybės tėvoninė valstybė, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, turėtų karūną, tada negalėtų būti pasisavinta Lenkų Karūnos, nes Karūna į Karūną negali būti įjungta. O tada jau ponai lenkai nebegalėtų geisti tą Jūsų Malonybės tėvoninę valstybę pažeminti ir prisijungti prie savęs, ir lygi brolybė bei bičiulystė stotų kartu prieš bet kokį priešą.¹⁵

Valdovas Žygimantas Senasis nepatenkino Lietuvos politikų prašymo, nedėjo pastangų Lietuvai suteikti karalystės statusą. Jo sūnus Žygimantas Augustas 1529 m. spalio 18 d. Vilniuje valdovų rūmuose buvo įvesdintas į Lietuvos didžiojo kunigaikščio sostą¹⁶. Kita vertus, tais pačiais 1529 m. įsigaliojo Pirmasis Lietuvos Statutas, kuriame unija su Lenkija net neminima. Statuto sudarytojais siekė juridiškai garantuoti Lietuvos ir Lenkijos unijinių santykių lygiateisiškumą, o svarbiausia – įtvirtinti visišką Lietuvos valstybės savarankiškumą, sustiprinti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinį valstybinį identitetą, sutelkti jos visuomenę¹⁷. Tėkios politinės nuostatos teisės kalba buvo išdėstytos ir 1566 m. Antrajame Lietuvos Statute. Remdamiesi rašytine teise, Lietuvos seimo deleguoti atstovai į 1569 m. Liublino seimą atsivežė politinės tautos tikėjimą, kad Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė yra Valstybė, ir buvo pasiruošę ginti jos suverenumą. Šią nuostatą politinė tauta patvirtino gyvendama Abiejų Tautų Respublikoje, kai sugebėjo parengti trečiąjį Lietuvos Statutą ir 1588 m. gauti iš valdovo Zigmanto Vazos oficialų jo patvirtinimą, nors Liublino unijos akte buvo aiškiai suformuluotas reikalavimas suvienodinti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisę su Lenkijos Karalystės teise.

¹⁵ *Ibid.*, p. 72–73.

¹⁶ Plačiau apie Jogailaičių dinastiją ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio institutą, santykius su Lietuvos politine tauta ir Žygimanto Augusto vainikavimo ceremoniją žr. *Lietuvos istorija*, t. 5, p. 146–158.

¹⁷ Plačiau žr. Irena Valikonytė, Stanislovas Lazutka, Edvardas Gudavičius, *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*, Vilnius: Vaga, 2001, p. 39; Darius Kuolys, *Res Lituana Kunigaikštystės bendrija. Respublikos steigimas*, Vilnius: LLTI, 2009, p. 133–149; *Lietuvos istorija*, t. V, p. 122–133.

Todėl sunku būtų įsivaizduoti, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinė tauta, kuri pajėgė XVI a. subrandinti ir parengti tris kodifikuotas teisės teisyne, gyvenusi pagal suverenios valstybės teisės dvasią ir teisės sistemą, politiškai buvo taip susiskaldžiusi, kad didžioji jos dalis, vidutinė ir smulkioji bajorija, Liublino unijos sudarymo laikotarpiu jau buvo visiškai perėmusi Lenkijos Karalystės bajoriškosios visuomenės politines nuostatas, pasirengusi atsisakyti savos politinės kultūros nuostatų ir sąlyčio su diduomene? O toks teiginys vis dar kartojamas istorikų. Gyvenimas parodė, kad siekis įgyvendinti 1569 m. Liublino seimo sprendimą ir suvienodinti Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisę nebuvo įgyvendintas, kadangi XVI a. Lenkijos ir Lietuvos politinėms tautoms buvo įskiepytos skirtingos politinės teisės dvasios tradicijos. 1529, 1566 m. Lietuvos Statutai atliko svarbų politinės tautos ugdymo, telkimo darbą. Abiejų Tautų Respublikoje priimtas 1588 m. Lietuvos Statutas nubrėžė ribą, kuri sudėtinę valstybę padalijo į dvi politines erdves. Vienoje jų, Lenkijos Karalystėje, buvo gyvas nuo „Laskio Statuto“ (1506 m.) laikų politinei tautai diegtas tikėjimas, kad Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo dar Jogailos ir Vytauto valdymo laikais inkorporuota į Lenkijos Karalystės sudėtį. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikai ir bajorija kaip politinė tauta su-brendo tikėdami savo valstybės suverenumu, jį tvirtino ir gynė teisi-nėmis priemonėmis tiek iki Liublino unijos, tiek pirmaisiais Abiejų Tautų Respublikos egzistavimo dešimtmečiais. Tai liudija ir abejonių nepaliekanti 1588 m. Lietuvos Statuto politinė dvasia, kuri dekla-ruoja, kad Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė yra savarankiška valsty-bė, turinti savo teisę.

1588 m. Lietuvos Statuto politinės teisės dvasia bene aiškiau-siai išreikšta trečiajame Statuto skyriuje „Apie bajorijos laisves ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės plėtimą“ („О волностяхъ шляхетскихъ и о размноженью Великого Князства Литовского“). Jo pirmajame straipsnyje „Apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštys-tės plėtimą“ („О размноженью Великого Князства Литовского“) valdovas Zigmantas Vaza, kaip Lietuvos didysis kunigaikštis, savo

34 ir savo palikuonių Lietuvos didžiųjų kunigaikščių vardu prisiekia gerbti, saugoti, ginti ir plėsti LDK valstybę, niekuo nepažeminti tos šlovingos savo valstybės LDK, kunigaikščių, tarybos ponų dvasininkų bei pasauliečių, kaip ir visų pareigūnų, bajorų, riterių ir visų kitų luomų¹⁸. Ši pagrindinė politinės teisės nuostata nuosekliai kartojama kituose Statuto skyriuose.

Matome, kad 1588 m. Lietuvos Statutas politinės teisės požiūriu yra išskirtinis. Buvo baigtas rengti, priimtas, valdovo patvirtintas ir įsigaliojo praėjus dviem dešimtmečiams nuo Abiejų Tautų Respublikos sukūrimo 1569 m., o teigė esant suverenią, į Lenkijos Karalystę niekada neinkorporuotą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybę, teisiškai reglamentavo jos vidaus gyvenimą ir santykius su kitomis valstybėmis. Statutas negriovė Abiejų Tautų Respublikos, tik suprato ją kitaip nei Lenkijos Karalystės teisyne sudarytojai, suprato, kad ji buvo sutarties būdu sukurta iš dviejų valstybių, kurios savanoriškai delegavo kai kurias savo teises bendros valstybės labui, bet ir toliau abi išliko suverenūs valstybiniai teisės subjektai. 1588 m. Lietuvos Statutas buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės

18 „Мы государь обещуемъ тебѣ и шлюбуемъ то за себе и за потомъ- || (64) (65) ки наши, великие князи Литовские, подъ тою жъ присегою нашою, которую есмо учинили всимъ обывателемъ всихъ земль Великого Князьства Литовьского, ижъ тос-то славное панство Великое Князьство и вси земли, ку нему здавна и теперъ належачие, въ славе, тытулехъ, столицы, защности, влады, можности, росказыванью и въ иншихъ всякихъ належностяхъ и прислухиванью, и тебѣ въ границахъ, ни въ чомъ уменьшивати и уимовати або понижати че масмъ и овшемъ ещо всего того примножати хочемъ и будемъ; и хотя бы Пань Богъ, з ласки Свое светое, намъ господару узычити рачиль панства иного, або и королевьства, тогда предъ се сего панства нашего Великого Князьства Литовьского князей пановъ-радъ духовныхъ и светскихъ и всихъ врядниковъ земьскихъ и дворьныхъ, шляхту и рицерства, и всихъ иныхъ становъ ни въ чомъ не понижати, але отъ всякое легкости и пониженья стеречи и боронити будемъ, съ помощью Божою стараючи се о примноженье и вывышенье того панства и всихъ достоиньстей, оздобъ и пожитковъ, з наболшою пилностью и усилованьемъ нашимъ.“ J. Lappo, *1588 metų Lietuvos Statutas*, II tomas, Tekstas = И. И. Лаппо, *Литовский Статутъ 1588 года*, т. II, Текстъ, Kaunas: „Spindulio“ sp., 1938, p. 117.

35 tės, o ne Abiejų Tautų Respublikos įstatymas, nefiksavo Abiejų Tautų Respublikos, kaip unifikuotos, su Lenkijos Karūna tapatinamos, valstybės egzistavimo.

Lenkijos viešajame politiniame gyvenime Abiejų Tautų Respublikos kūrimo laikotarpiu vyravo kitos nuotaikos ir nuostatos. XVI a. čia virė vidutiniosios ir smulkiosios bajorijos judėjimas už valstybės ekonominio, teisinio, administracinio ir politinio gyvenimo reformas, vadinamąją egzekuciją. Bajorija stengėsi ištvirtinti viešajame valstybės gyvenime. Seimuose buvo kritikuojamas karalius ir aukštųjų valstybės pareigūnų administracijos aparatas ir jo veikla, reikalaujama tolygesnio mokesčių naštos paskirstymo, bažnyčios institucijų, turtingųjų miestų ir aukštųjų pareigūnų, laikusių iš valdovų gautas didžiules žemėvaldas, privilegijų panaikinimo, siekiama integruoti, sujungti su Lenkija didžiules Jogailaičių dinastijos valdomas teritorijas, panaikinti ypatingą Karališkosios Prūsijos, Mazovijos ir Silezijos teritorijų statusą, taip Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę prijungti prie Lenkijos Karalystės provincijos teisėmis. 1562–1563 m. Petrakavo seime pradėjus įgyvendinti keletą dešimtmečių brandintas reformas, įtampa viešajame Lenkijos gyvenime sustiprėjo, gilėjo nesutarimai tarp egzekucijos šalininkų bajorų ir diduomenės. Tokie vidinio susipriešinimo ir nepasitenkinimo atmosferoje valdovui Žygimantui Augustui teko prašyti Lenkijos seimo finansinės ir karinės paramos prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės prijungtai Livonijai išlaikyti. Egzekucionistai už paramą ginant Livoniją pareikalavo ne tik pradėti įgyvendinti ekonominę bei administracinę reformas, bet ir patenkinti politinius egzekucijos programos reikalavimus ir sukurti unitarinę Lenkijos monarchiją, kurioje unijos partnerė Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė prarastų valstybės statusą ir taptų tik provincija. 1562–1563 m. Petrakavo seime paaiškėjo, kad Žygimantas Augustas apsisprendė ir viešai pademonstravo paramą Lenkijos bajorijos judėjimui ir jo politinei programai, nukreiptai prieš Lietuvos valstybingumą. Prasidėjo Liublino unijos procesas, kurio metu Lenkijos ir Lietuvos politinės tautos svarstė unijos atnaujinimo klausimą. Lenkijos pusė reikalavo kuo greičiau pereiti

36 prie politinės programos įgyvendinimo. Dėl naujos valstybės vyko aštrios diskusijos. Per jas vienas egzekucinio judėjimo lyderių, bajoras Mikalojus Sienickis, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorus vadino broliais ir aiškino: valstybių susijungimo siekiančiai Lenkijos bajorijai visų pirma rūpi, kad visi galėtų naudotis vienodomis teisėmis ir laisvėmis, kaip vieno karaliaus valdiniai būtų lygūs, o bendrus reikalus tvarkytų kartu, ir prašė tuo įtikinti jų negirdinčius Lietuvos senatorius. 1563–1564 m. Varšuvos seime unijos atnaujinimo klausimas nebuvo išspręstas, jo svarstymas atnaujintas tik po penkerių metų 1569 m. Liublino seime¹⁹.

Per tą laiką viešojoje politinėje erdvėje unijos partnerių pozicijos nesuartėjo, priešingai, tik nutolo. Kita vertus, nederėtų visiškai nematyti dviejų politinių bendruomenių suartėjimo požymių. Jie ryškiausi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės diduomenės, kuriai socialiniu požiūriu priklausė svarbiausias vaidmuo unijos istorijoje, laikysenoje. Nors būta teisinių suvaržymų ir politinių prieštaravimų, XVI a. pirmojoje pusėje, ypač Žygimanto Senojo valdymo antroje pusėje, kontaktai tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Ponų Tarybos atstovų ir lenkų senatorių įgavo naują kokybę. Abi šalys keitėsi reguliariomis pasiuntinybėmis, vyko intensyvus susirašinėjimas, buvo rengiami bendri suvažiavimai, kurie peraugdavo į bendrus seimus. Ir nors abi šalys uniją suvokė skirtingai, lenkų ir lietuvių komunikacijoje tuo metu paplito *brolio*, *draugo*, *bendro gėrio* (*res publica*) sąvokos ir įvaizdžiai. Apibendrinamas Rimvydas Petrauskas pabrėžia, kad Lenkijos ir Lietuvos istorijoje XV a. ir XVI a. pirmą pusę buvo tas laikotarpis, per kurį laipsniškai buvo įveikti abipusiai prieštaravimai bei nepasitikėjimas ir kuriamos tvirtesnės politinio su gyvenimo tradicijos. Pagrindinis šio proceso padarinys, žvelgiant iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės diduomenės perspektyvos, buvo išsiugdytas gebėjimas kurti politinio savarankiškumo erdvę ir ginti savo interesus unijos sąlygomis. Išmoka gyventi ir mąstyti unijos kategorijomis, neatsisakant savų politinio ir socialinio gyvenimo tra-

¹⁹ Plačiau žr. *Lietuvos istorija*, t. V, p. 206–224.

37 dicitų. Viena svarbiausių tokio konsensuso prielaidų asmeniniais santykiais grįstoje Viduramžių ir ankstyvųjų Naujųjų laikų visuomenės tvarkoje buvo asmeniniai ryšiai tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos diduomenės²⁰.

XVI a. atsiradusių prielaidų dar neužteko, kad 1569 m. Liublino unijos aktas pats savaime būtų galėjęs pakeisti per keletą šimtmečių susiklosčiusią Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės tautos mąstyseną. Iki pat XVI–XVII a. sandūros iš esmės nepakitęs liko ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, kaip savos valstybės, atskiros nuo Lenkijos, Tėvynės vaizdinys²¹.

Atskirumo pojūtį sutvirtino Liublino seime 1569 m. įgyvendintas dalies Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorinio vientisumo suardymas, kai dalies jos žemių atskyrimas ir jų prijungimas prie Lenkijos Karalystės tik dar labiau sukomplicavo vidaus politinę situaciją. Naujoji valstybė buvo kuriama valdovui ir jam pritarusiam Lenkijos Karalystės seimui panaudojus prievartą prieš Lietuvos suverenumą. Lietuvos politinė tauta priešinosi jos valstybės teritorinio vientisumo suardymui ne tik Liublino seime – net ir sudarius 1569 m. uniją, ji reikalavo atšaukti paskelbtus sprendimus. Po Žygimanto Augusto mirties pretendentams užimti Abiejų Tautų Respublikos sostą ir jos valdovams iki pat XVI a. pabaigos buvo primenama, kad jie privalo Lietuvos valstybei gražinti neteisėtai iš jos atimtas teritorijas. Reikalavimai gražinti atskirtas žemes nebuvo skelbiami kaip ultimatas ir negriovė Liublino unijos pamatų. Kita vertus, jie atskleidžia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės bendruomenės brandos lygį

²⁰ Rimvydas Petrauskas, „Tarp kivirčių ir susitarimų: socialinės ir politinės Liublino unijos prielaidos“ / „Między konfrontacją a porozumieniem: społeczne i polityczne przesłanki unii lubelskiej“, *Liublino unija: ideja ir jos tęstinumas / Unia lubelska: idea i jej kontynuacja*. Mokslinių straipsnių rinkinys, sudarytojai / opracowanie Liudas Glemža, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2011, p. 40–41, 47–48.

²¹ Plačiau žr. Jūratė Kiaupienė, „Mes, Lietuva“. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. (viešasis ir privatus gyvenimas)*, Vilnius: Kronta, 2003, p. 119–135 („Tėvynė yra istorijos sukurta tautos buveinė“).

38 pounijiniu laikotarpiu, į jos istorinę atminti giliai įaugusią valstybės ir jos teritorinio vientisumo sampratą²².

Politinės kultūros prasme Lietuvos valstybės teritorinio suverenumo pažeidimas palietė tiek diduomenę, tiek ir bajoriją, sutelkė jas. Tai liudija po Žygimanto Augusto mirties išgyventi trys pirmieji tarpuvaldžiai (1572–1573, 1574–1576, 1586–1588 m.). Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje prasidėjus pirmajam tarpuvaldžių politinių sprendimų teisę ir pareigą prisiėmė politinei tautai gerai pažįstami didikai, 1569 m. Liublino seime gynę Lietuvos valstybės savarankiškumą. Centrinės valdžios organu tapo formaliai Abiejų Tautų Respublikoje nebeegzistuojanti, bet iš politinio kraštovaizdžio neišnykusi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ponų taryba. Politinė bendruomenė susitelkė apie ją kaip Lietuvos politinį gyvenimą organizuojantį centrą.

Ar būtų galėjusi susiklostyti tokia situacija, jeigu, kaip daugelį metų teigė Lenkijos, iš dalies ir ja sekusi Lietuvos istoriografija Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. būtų perėmusi Lenkijos Karalystės bajorų politinę laikyseną, vadovautųsi jos siekiais? Istoriniai įvykiai verčia tokiu teiginiu abejoti. Šaltiniai liudija, kad pirmojo tarpuvaldžio metais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinį kraštovaizdį papildė naujas svarbus elementas – atskirai šaukiami senatorių ir luomų atstovų suvažiavimai, kurie svarstydavo visus valstybės vidaus ir užsienio politikos reikalus. Juose matome ir bajorijos atstovus, daugiausia vietos pareigūnus, dažniausiai tarnyboje susijusius su vienu ar kitu didiku. Lenkijos Karalystėje pirmaisiais tarpuvaldžiais politinio sutarimo nebuvo net tarp senatorių. Su nauja jėga įsiplieskė po Liublino unijos sudarymo prigesusi bajorų egzekucininkų veikla, pradėti šaukti atskiri bajorijos suvažiavimai nepalai-

22 Plačiau žr. Jūratė Kiaupienė, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorinio vientisumo suardymo 1569 m. problema Liublino unijos istoriografijos kontekste: tradicijų ir naujų interpretacijų erdvė“ = „Problem rozbięcia jednościi terytorialnej Wielkiego Księstwa Litewskiego w 1569 roku w kontekście historiografii poświęconej unii lubelskiej: tradycje i nowe interpretacje“, in: *Ibid.*, p. 102–113; 114–125.

kydavo kontaktų ne tik su Lietuvos politine bendruomene – dažnai ignoruodavo ir Lenkijos senatorius²³.

Lenkijoje susiklosčiusi politinė situacija, kurią šiuolaikiniai istorikai apibūdina kaip chaosą, kelė nerimą ir amžininkams, aukštiesiems politikams. Taip Lenkijos Karūnos didysis maršalas Andrzejus Opałiński laiške Mikalojui Radvilai Rudajam, rašytame 1576 m. kovo 5 d., apibūdino du skirtingus politinio elgesio būdus Lenkijoje ir Lietuvoje prasidėjus antrajam tarpuvaldžiui. Pabrėžė, kad Lenkijoje svarstant naujo valdovo kandidatūras vyrauja nesutarimas, nesantaiška ir kivirčiai, todėl žmonės nežino kaip elgtis. Visai kitaip, jo manymu, yra Lietuvoje, kur visi sutaria ir mąsto panašiai, o tai teikia galimybę priimti reikiamus sprendimus²⁴.

Trumpai aptarta pirmųjų tarpuvaldžių vidaus politinė situacija bylojo, kokios vis dar skirtingos buvo Lenkijos ir Lietuvos politinės bendruomenės bei jų politinės kultūros. Tuos skirtumus dar labiau stiprino Lenkijos Karalystėje viešojoje politinėje erdvėje bajorijos išpažinta „auksinės“ laisvės ideologija, kuri glaudžiai siejosi su sarmatizmo kultūra, XVI a. pirmojoje pusėje įgijusia unifikacinės ideologijos bruožų. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija dar nebuvo tapusi savarankiška politine jėga, šaltiniuose istorikai neranda bajorijos lyderių, kitokia buvo ir lietuvių kilmės iš romėnų mitologija. Jos nuosekliausiai išplėta palemoniškoji versija pasirodė Liublino

23 Plačiau žr. *Lietuvos istorija*, t. V, p. 235–250.

24 „...Bo za tym niedbalstwem cesarza Jego Mości takeśmy barzo w sobie i w sprawach tych zwątpili, isz nie wiemy, czo sie s nami dzieje a zwlaszcza, isz tak tępno rzeczy w Wiedniu idą i do tego czasu nicześmy pewnego stamtąd nie slyszeli ani slyszymy. Zaczem wielie liudzi, którzy zasię cesarską stronę trzymali sex teraz duby i za them strwożeniem podobno i ci dadzą się do Batorego strony przywieść. Gdyz w takiej niezgodzie, której tam u nas wszędy pełno, liudzi nie wiedzą, czego się trzymać mają. Insza tam w tamtem kraju u Waszej Mości, gdzie wszyszcy Wasze Mości iedno rozumiecie, w takowej zgodzie snadno Wasze Mości możecie wedlie potrzeby stanowienia czynić“. Citata iš: Jūratė Kiaupienė, „Litewskie cechy kultury politycznej szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI wieku“, *Kultura Litwy i Polski w dziejach. Tożsamość i współistnienie*. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 15-17 października 1998, Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie, 2000, p. 67.

40 unijos išvakarėse, kai vienos ir kitos šalies politinis elitas intensyviai derėjosi dėl būsimo susijungimo sąlygų, ir Lietuvos didikai iš paskutiniųjų stengėsi apsaugoti Lietuvos valstybingumą nuo unitarinių Lenkijos projektų. Be abejo, Abiejų Tautų Respublikoje abi šios ideologijos konkuruodamos įgijo naujų bruožų. XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje sarmatizmas vis pastebimiau kėlėsi iš istorinių raštų į politinę kasdienybę. Karalių rinkimai po paskutinio Jogailaičio mirties inspiravo politinę publicistiką, kurioje buvo svarstomi įvairių kandidatų privalumai ir trūkumai sarmatiškosios Abiejų Tautų Respublikos santvarkos požiūriu. Zebrzydowskio rokošas (1606–1607), kuriame dalyvavo ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atstovai, didikai bei bajorai, paskatino atsirasti ištisą srautą raštų, kuriuose abipusės – tiek stiprios karaliaus valdžios šalininkai regalistai, tiek opozicijoje buvę rokošininkai – savo idėjas įvilkdavo į sarmatiškąją frazeologiją. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros panegirinėje ir proginėje literatūroje taip pat radosi sarmatiškųjų motyvų, kurie, sekant Motiejumi Strykovskiu, buvo jungiami su palemoniškosios tautos sąvoka į nepriešaringą visumą²⁵. Tai liudijo Zigmanto Vazos valdymo laikais (1587–1632) prasidėjus dviejų politinių kultūrų artėjimo procesą, naujos Abiejų Tautų Respublikos politinės kultūros formavimosi pradžia, bet ne jos egzistavimą.

Tokį nevienalytį, priešaringą politinės kultūros arba kultūrų kraštovaizdį stebėjo, analizavo *Seimo pamokslų* autorius Petras Skarga.

JŪRATĖ KIAUPIENĖ

25 Plačiau žr. Artūras Vasiliauskas, „Antika ir sarmatizmas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudvikas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 13–31.